

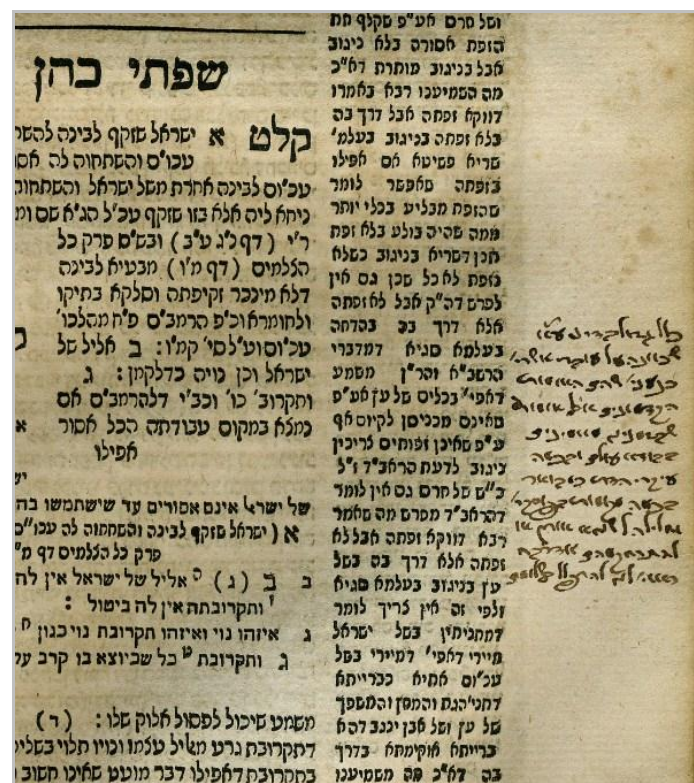
נומריקון

מסע ביבליוגרפי - גליון ח"י (חנוכה)

צנזורה עצמית

אחד הפריטים שעוררו עניין במכירה האחרונה של "קדם בית מכירות" היה ספר שולחן ערוך, חלק יורה דעה, עם הגהות רבות, כפי הנראה מתלמיד הגאון רבי יחזקאל לנדא בעל "נודע ביהודה". רוב ההגהות הן העתקות מהגהותיו של הנודע ביהודה על השולחן ערוך, שנדפסו על ידי בנו בשם "דגול מרבבה" ובהמשך שולבו בכל מהדורות השולחן ערוך. תחת כל הגהה כזו, מציין התלמיד "אמ"ו", כלומר: "אדוני מורי ורבי". בגיליונות הספר יש גם הגהות מהתלמיד עצמו, מהן עולה שאף הוא היה תלמיד חכם גדול. לצערי, לא הצלחתי לגלות מי האיש, וכעת זו תעלומה מסקרנת.

אחת ההגהות שצדה את עיני היתה זו שנכתבה בצמוד לסעיף הראשון של הלכות עובדי כוכבים:

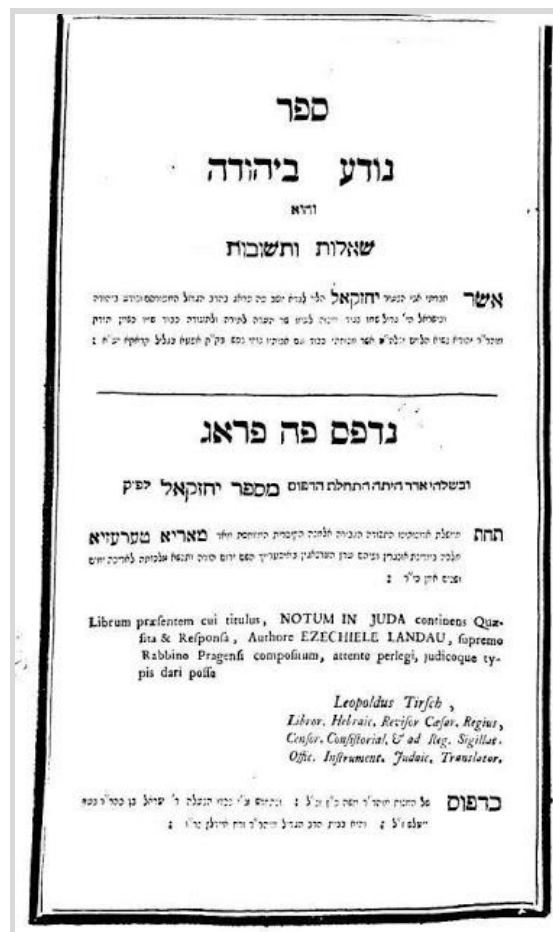

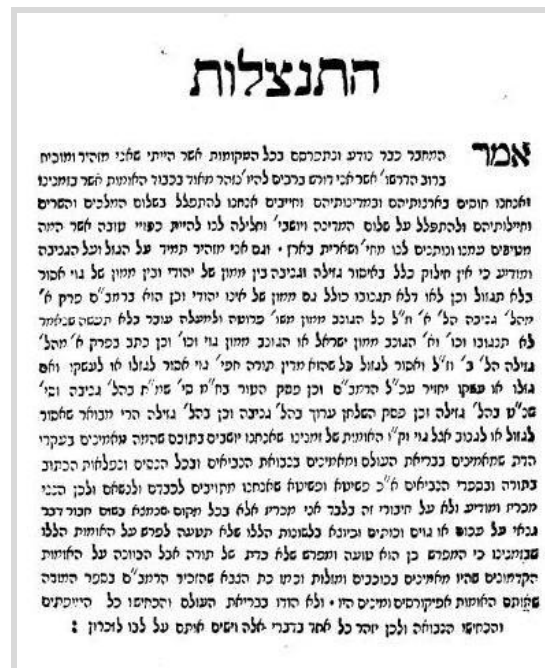

מנהגו של הצנזור קרל פישר, שידע עברית היטב, להוסיף בכל הספרים שנדפסו תחת פיקוחו מספר שורות בלטינית ובהן תיאור קצר על נושא הספר. לעתים אף הוסיף דברי הערכה על הספר או על המחבר. בסופו חתם את שמו ותפקידו. ניתן לראות זאת בכל הספרים התורניים שנדפסו בפראג באותם שנים, וגם כאן הוסיף פישר תיאור כזה, ועוד הוסיף תרגום של התנצלות המחבר.

גם בשער ספרו המפורסם שו"ת נודע ביהודה, מתנוסס אישורו של קרל פישר:

בדף הבא מופיעה ה"התנצלות" השגריתית, אלא שבה מכריז ה"נודע ביהודה" כי היא חלה לא רק על ספרו, אלא על כל ספרי הקודש שישנם בנמצא:

אמר המחבר, כבר נודע ונתפרסם בכל המקומות אשר הייתי, שאני מזהיר ומוכיח ברוב הדרשות אשר אני דורש ברבים להיות נזהר מאוד בכבוד האומות אשר בזמנינו ואנחנו חוסים בארצותיהם ובמדינותיהם וחייבים אנחנו להתפלל בשלום המלכים והשרים וחילותיהם ולהתפלל על שלום המדינה ויושביה, וחלילה לנו להיות כפויי טובה אשר היה מטיבים עמנו ונותנים לנו מחיה ושארית בארץ. וגם אני מזהיר תמיד על הגזל ועל הגניבה ומודיע כי אין חילוק כלל באיסור גזילה וגניבה בין ממון של יהודי ובין ממון של גוי אסור בלא תגזול, וכן לאו דלא תגנובו כולל גם ממון של אינו יהודי וכן הוא ברמב"ם פרק א' מהלכות גביה... וכן פסק הטור בחושן משפט... וכן פסק השלחן ערוך... הרי מובאר שאסור לגזול או לגנוב אצל גוי, וקל וחומר האומות של זמנינו שאנחנו יושבים בתוכם, שהמה מאמינים בעקרי הדת שמאמינים בבריאת העולם ומאמינים בנבואות הנביאים ובכל הנסים והנפלאות הכתוב בתורה ובספרי הנביאים, אם כן פשיטא ופשיטא שאנחנו מחויבים לכבדם ולנשואם ולכן הנני מכריז ומודיע ולא על חיבורי זה בלבד אני מכריז אלא בכל מקום שנמצא בשום חבור דבר גנאי על עכו"ם או גוים וכותים וכו' על גזלם ולגזול או לגנוב אצל גוי, שלא תטעה לפרש על האומות הללו שבזמנינו כי המפרש כן הוא טועה ומפרש שלא כדת של תורה, אבל הכוונה על האומות הקדמונים שהיו מאמינים בכוכבים ומזלות, וכמו כת הצבא שהזכיר הרמב"ם בספר המורה, שאותם האומות אפיקורסים ומינים היו, ולא הודו בבריאת העולם והכחישו כל המופתים והכחישו הנבואה, ולכן יזהר כל אחד בדבריו אלה וישים אותם על לבו לזכרון.

ובשער ספר הדרשות של הנודע ביהודה, ספר אהבת ציון, כתב פירוש לדברים האלה על המחבר:

Hos sermones a defuncto celebri et ubique apud populum
Israeliticum ob doctrinae famam notissimum etc.

בתרגום חופשי (פחות או יותר, באדיבות Google Translate):

דרשות אלו של המחבר המנוח, המפורסם מאד בכל העולם היהודי, ראויות לפרסום.

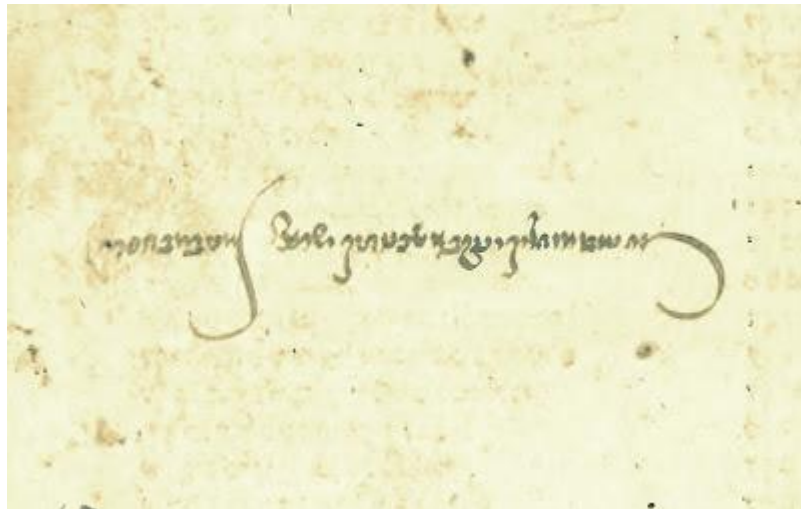

אגב, רבי אברהם בינגא (בינג) המוזכר בחתימה הוא מרבני גרמניה המפורסמים, אב"ד וירצבורג, תלמידו של רבי נתן אדלר וחברו של ה"חתם סופר".

--

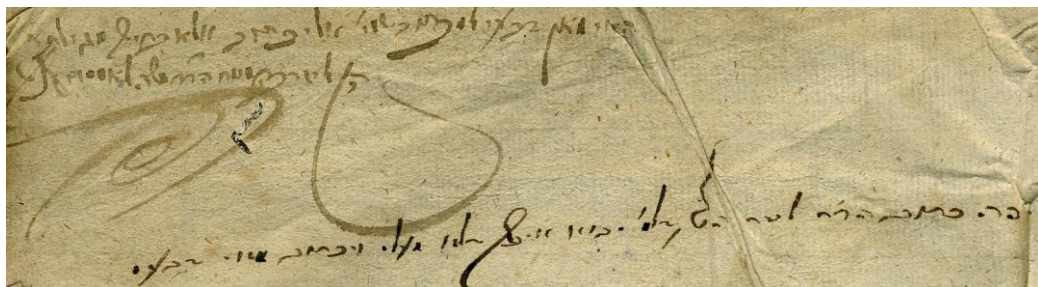
והנה, ניסוי קולמוס נאה, בכתיבה אשכנזית של המאה ה-17:

הצלחתם לקרוא? אם לא - פתרון בהמשך...

--

בספר "רב אלפס" ישן (משנות הש') מצאתי כדלהלן:

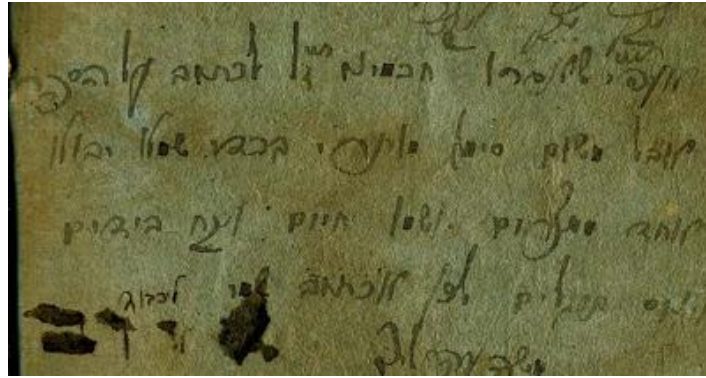
"האי מאן דבעי למכתב שמי' [ה] [מי שרוצה לכתוב את שמו] אל יכתוב אלא בריש מגילתא [בראש הספר], הק' [הקטן] ליזר בהמנוח הר"ר משה לאמסום זצ"ל".

מתחת לרישום זה, הוסיף אדם אחר:

"יפה כתב הר"ר ליזר הנ"ל, דלמ' [א] יבוא אינש דלא מעלי ויכתוב מאי דבעי [שמא יבוא אדם לא הגון ויכתוב מה שרוצה]".

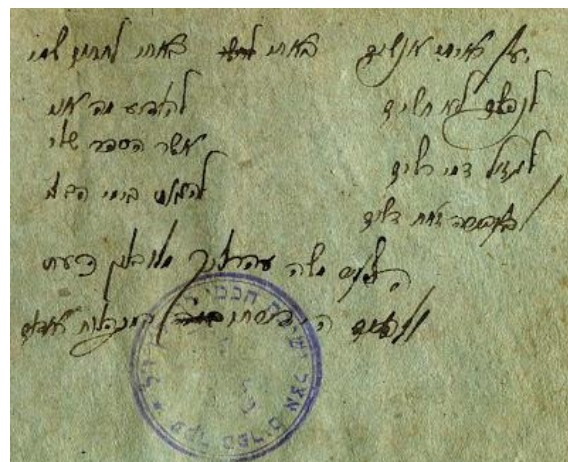
--

נסיים בשתי מליצות ו"ניסיון קולמוס". החותם, משה עהרליך, היה כפי הנראה תלמיד ישיבת חכמי לובלין, וכך כתב בכריכת ספרו:

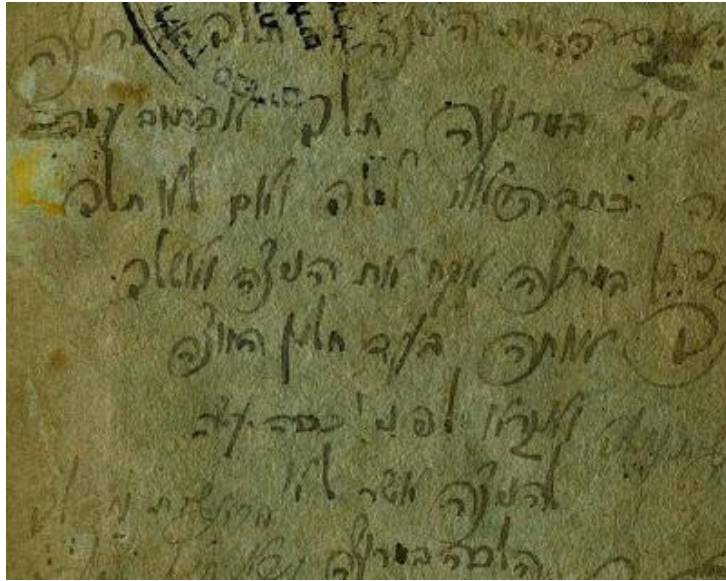
אעפ"י [אף על פי] שאסרו חכמינו ז"ל לכתוב על הספר אבל משום סימן מותר, בכדי שמא יבוא אחד ממצרים / ושמח חיים / ויקח בידים / וינוס ברגלים / לכן אכתוב שמי, משה עהרליך

ומעבר לדף כתב:

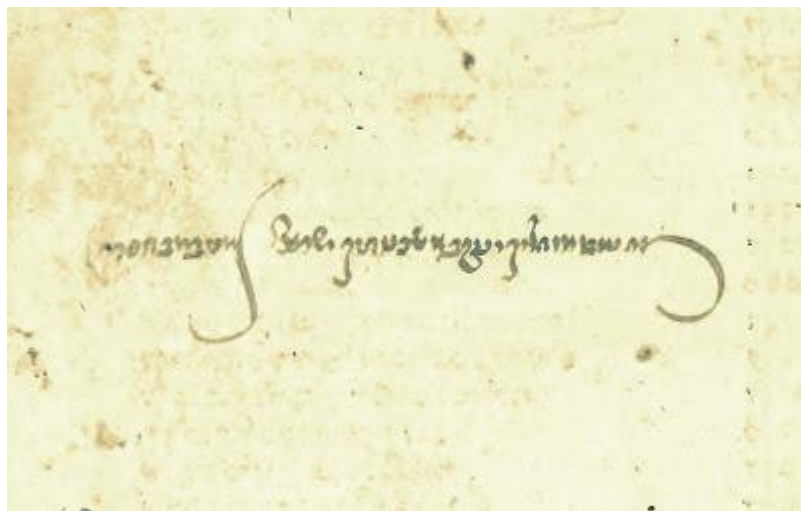
יען ראיתי אנשים / לנפשם לא חשים / לגזול דמי רשים / ובעבירה זאת דשים /
באתי לחתום שמי / להודיע מה אני / אשר הספר שלי / להגות בימי הבלי /
הצעיר משה עהרליך מלובלין כעת, ולפנים היה דירתי במקהלות אדום

לצד הרישום האחרון, מופיע גם "ניסוי קולמוס":

אנסה את הנוצה / אם תלך במרוצה / אם במרוצה תלך / אכתוב עמה כתב הראוי למלה /
ואם לא תלך במרוצה / אקח את הנוצה / ואשליך אותה בעד חלון החוצה / ואקרא לפניך
ככה יעשה להנוצה / אשר לא הלכה במרוצה

כעת לפתרון החידה דלעיל:

מה טובו אוהליך יעקב משכנותיך ישראל ואני ברוב חסדך

צופן בחתימה

בהמשך לענייני החתימות, הנה חתימה שמצאתי בשער ספר חסידים, מהדורת פרנקפורט דמיין תפ"ד (1724):

קניתי מהוני לכבוד צורי וקוני הק' [=הקטן] רפאל

מיהו החותם, אינני יודע, אך שימו לב שנתן רמז נוסף לזהותו: הוא הוסיף את המילה 'לפני המילה 'ספר', ובנוסף סימן סימן במרכאות את האות שהוסיף וגם את האותיות 'ס' ו-פ'.

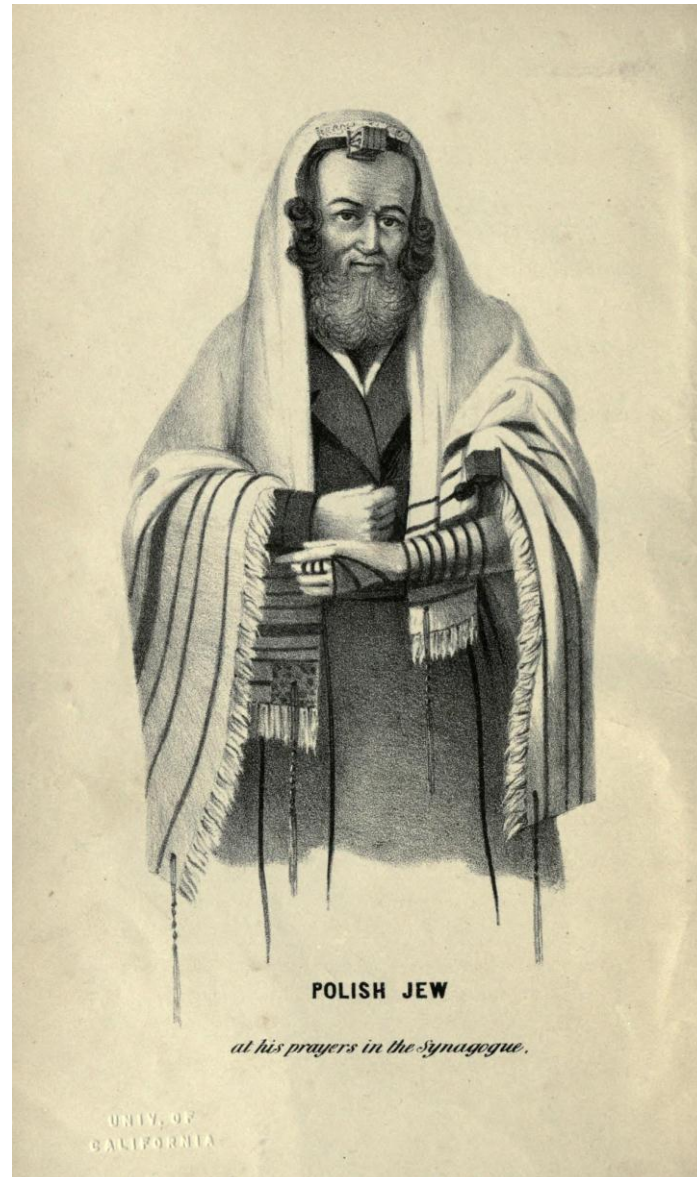
כלומר: 'ס' פ'.

אף על פי כן, לא הצלחתי לזהות במי מדובר. אולי אתם תצליחו?!

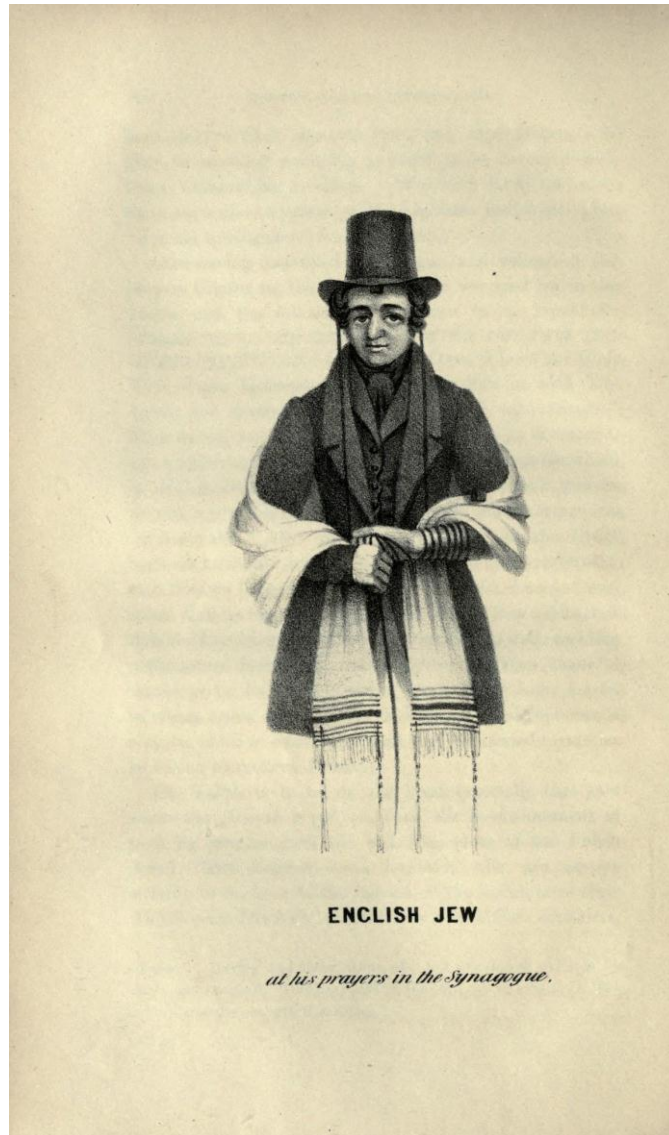

ההבדל בין יהודי פולני ליהודי אנגלי

משה מרגליות, שנולד בסובאלק ומת בלונדון בשנת 1881, היה יהודי מומר שפעל ככומר ומיסיונר בשירות הכנסייה האנגליקנית. אחד מחיבוריו נקרא The Fundamental Principles of Modern Judaism [עקרונות היסוד של היהדות המודרנית] (לונדון 1843), ובו מצאתי את התמונות הבאות:

יהודי פולני

יהודי אנגלי

מתברר שההבדל בין היהודי הפולני ליהודי האנגלי, הוא מהותי, כפי שמסביר המומר מרגליות:

here observe that converts from one superstitious religion to another generally pretend to be favoured with some extraordinary vision. We read lately of such an instance in the person of M. Alphonso Ratisbone. (See "Jewish Intelligence," for July, 1842.)

After having examined the fringes, and rehearsed the prayers alluded to, the head is to be wrapped up in the *Talith*, and the following benediction to be repeated: ברוך אתה יהוה אלהינו מלך העולם אשר קדשנו במצותיו וצונו להתעטף בציצית: "Blessed art Thou, O Lord our God, King of the Universe, who hath sanctified us with Thy Spirit, and commanded us to be robed with fringes." After having repeated the blessing, the face is uncovered, and another mysterious ceremony is performed, as described by the immortal *H'Ari*, "ה' ארז שבדך מל מלך דול יקו השלה שבדך יקו גם ה' ציצתה ויהיה לו כנף ששאל השמר כן כן דולך ארבע אמות כן כן ציצתה בנך: "After he had blessed God over the *Talith magnum* he should take the *Talith*, which is on his right side, with the two fringes, and put them on his left shoulder, and stand thus as long as it would take to walk four cubits, that thus the four fringes may be on his left side as well; and this performance is by reason of a mystery." How thankful should we be for the religion of our Saviour Jesus Christ to which agree the words of Moses and the Prophets; a religion which is exempt from all such pretended mysteries

as belong to modern Judaism!

The *Talith* is to be on the head, especially that part where the *Atarah* is put on, from the commencement of morning prayers until the end. (See plate of the Polish Jew.) The English Jews, however, who are always striving to conform to the fashion of the world, have their *Talith* made like a scarf, and throw it over their shoulders,

alliance.' Having said these words, she left the sacred habit in his hands, and vanished. This happened on the 16th day of July, A.D. 1251, in the Carmelite convent, Cambridge."

(just as the ladies wear their scarfs,) during their morning prayers, with the greatest carelessness. (See plate of the English Jew.) The Rabbies denounce such persons as apostates, and stigmatize them with the wicked character of Jeroboam, the son of Nebat. The following is their opinion concerning such: ואותן המשליכין הטלית מעל ראשם: אחר ברכתם ומתפללים בלתי עשית הטלית על הראש: עליהם נאמר ואותי השלכת אחרי גוך: "But with respect to those who throw the *Talith* off their heads after asking the blessing, and who pray without covering the head with the *Talith*, of such was said, 'and hast cast me behind thy back.'" (1 Kings 14. 9.)

There is in the Jewish daily Prayer Book one part called קריאת שמע *K'riath sh'ma*, to which the Rabbies attach great importance, and not a few mysteries. It is composed of certain passages of Scripture relative to the Phylacteries, Fringes, and the M'zuzah, viz. Deut. 6. 4—9; 11. 13—21; Num. 15. 15—41. (This is the order as placed by the Rabbies.) Before they come to the *K'riath sh'ma* there is an excellent little prayer for their ingathering from the four corners of the earth.* When they come to that prayer, they collect the fringes from the four corners of the *Talith*, between the little finger and the next to it, and hold it opposite to the heart, in supposed accordance with the injunction in Deut. 6. 6, "And these words which I command thee this day shall be in [or upon] thine heart;" and they are held so during the repetition of the *K'riath sh'ma*. When they come to the passages, "And thou shalt bind them for a sign upon thine hand, and they shall be as frontlets between thine eyes,"

* The prayer runs thus: "And bring us in peace from the four corners of the earth, and lead us safely to our land; for Thou art a God working salvation, and Thou hast chosen us from every nation and tongue, and Thou hast drawn us near to Thy Great Name for ever with faithfulness; we give thanks unto Thee, and are united unto Thee with love. Blessed art Thou, O Lord, who chooseth His people Israel through love."

ובתרגום חופשי:

הטלית צריכה להיות על הראש, במיוחד החלק שבו נמצאת ה"עטרה", מתחילת תפילת הבוקר ועד סופה (ראה את תמונת היהודי הפולני). ואולם היהודים האנגלים, שתמיד שואפים להתאים את עצמם לאופנה העולמית, עושים את ה"טלית" שלהם בצורת צעיף, ומשליכים אותה על כתפיהם (בדיוק כפי שהנשים נוהגות ללבוש את צעיפיהן) במשך תפילת הבוקר, בחוסר אכפתיות גדול (ראה תמונת היהודי האנגלי).

הרבנים מוקיעים אנשים כאלה כמומרים, ומזהים אותם כדומים לירבעם בן נבט. הדברים הבאים הם דעתם בנוגע לזה: "ואותן המשליכין הטלית מעל ראשם אחר ברכתם ומתפללים בלתי עטיפת הטלית על הראש עליהם נאמר ואותי השלכת אחרי גוך".

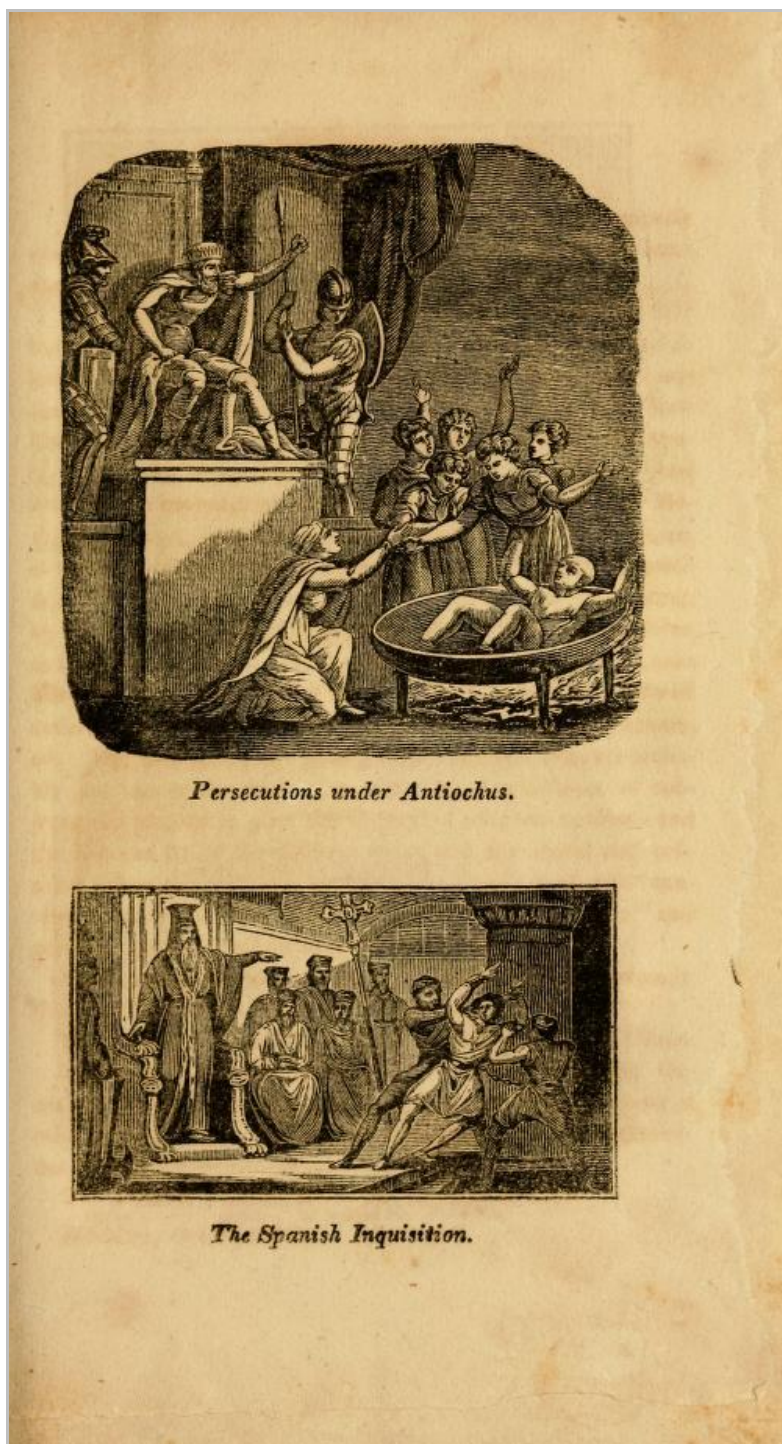
הציטוט בעברית הוא מתוך ספר 'אליה רבה', או"ח סימן ח', בשם "עדי זהב" (הן הגהותיו של רבי מנחם די לונזאנו על הלבוש). הפסוק "ואותי השלכת אחרי גוך" נאמר כנבואה על ירבעם בן נבט (מלכים א' יד, ט).

חנה ושבעת בניה

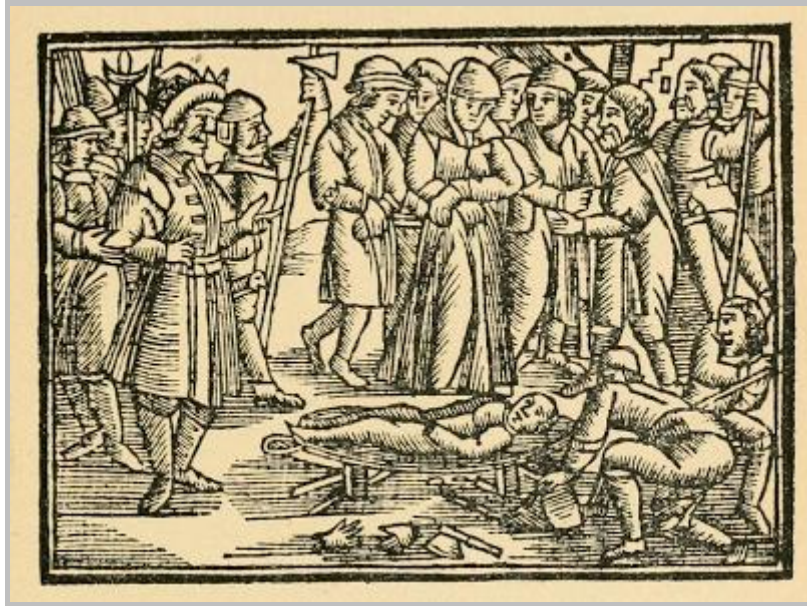
בספר An epitome of general ecclesiastical history (ניו יורק, 1827), מצאתי את העמוד הזה:

הכיתוב תחת האיור העליון הוא: רדיפות תחת [שלטון] אנטיוכוס.

ובאיור התחתון: האינקוויזיציה הספרדית.

הסצינה שמתוארת בתחריט העליון היא הסיפור המפורסם של "חנה ושבעת בניה". מצאתי פעם תחריט דומה, שאינני יודע כרגע את מקורו:

בשני האיורים ניתן להבחין כי הנער שוכב במחבת גדולה וכי כפות רגליו וידיו נקצצו. ואכן, אחד ממקורות הסיפור, ספר מקבים ב', מתאר כי כך נעשה לבן הראשון משבעת הבנים:

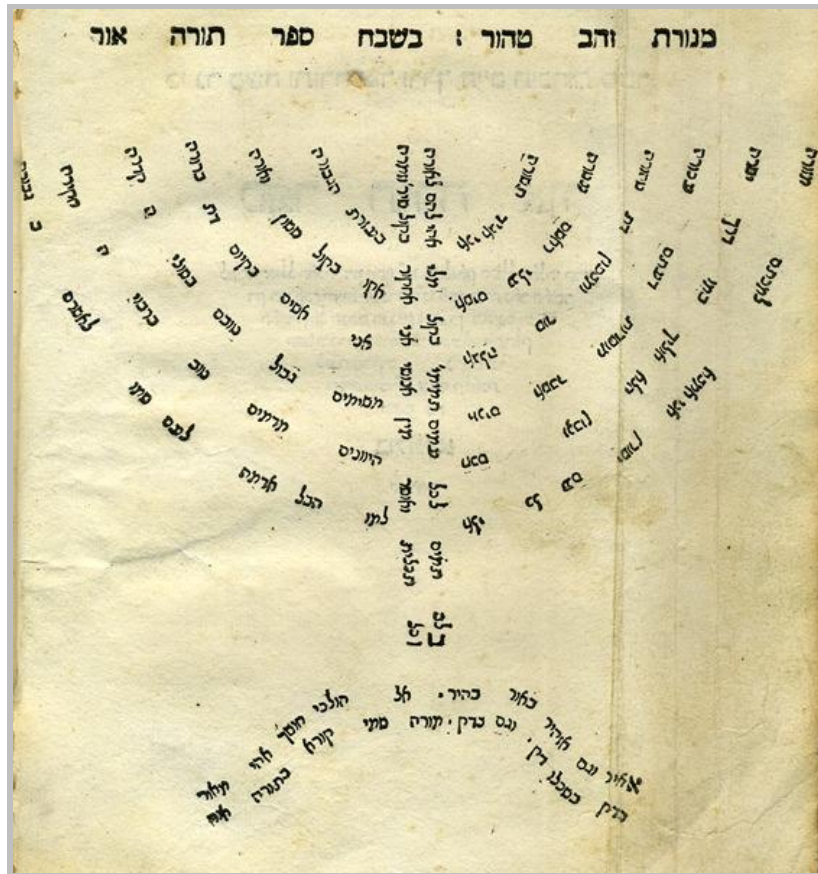
"וגם אשה ושבעה בניה היו אסורים בבית הסוהר, ויפצר בם המלך לאכול מבשר החזיר, ויכו אותם בשוטים ובמקלות. ויאמר אליו הבכור מה תשאל ומה תבקש ממנו, הנה תבחר מחנק נפשנו מסור מחוקות אבותינו. ויתאנף בו המלך, ויצו לשים מחבת וקלחת על האש, ויעשו כן. ויצו לכרות את לשונו ולהפשיט את עורו מעל בשרו, ולקצץ את ידיו ואת רגליו לעיני אמו ואחיו..."

אוסף חנוכיות ומנורות דפוס

לכבוד חנוכה, אספתי "חנוכיות" או ממורות-קנים שבאו בדפוס עד כמה שידי מגעת.

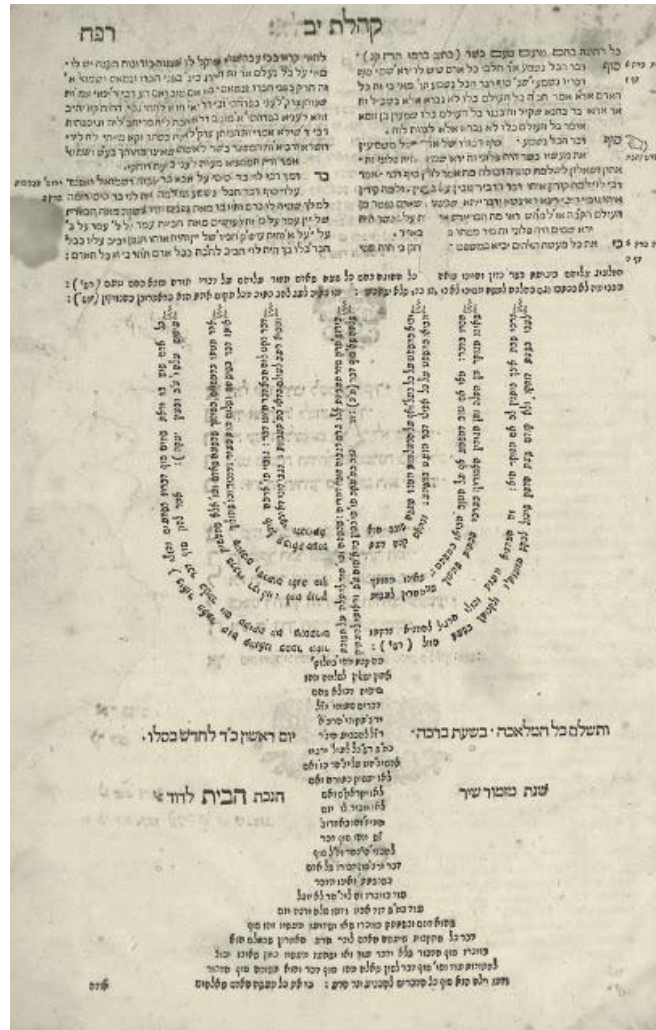
נתחיל עם שיר בצורת מנורה, שנדפס מעבר לשער הספר תורה אור מאת רבי יוסף בן דוד אבן יחיא. בולוניה, רצ"ח (1538).

שיר מנורה זה נמצא רק במהדורה הראשונה, והושמט משאר המהדורות, כנראה בשל הקושי הטכני להדפיס את השיר בצורה כזו. כפי הנראה, מחבר השיר הוא מחבר הספר. אגב, אני מתלבט מהי הדרך הנכונה לקריאת השיר. יש לכם הצעה?

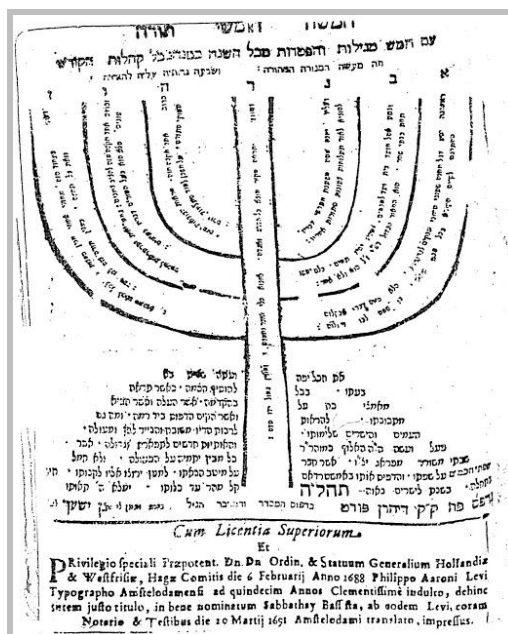
והנה מנורת-טקסט נוספת מתוך ילקוט שמעוני, חלק שני, ליוורנו תי"ז (1656). בשולי מהדורה זו נדפס פירוש מאת ר' אברהם גדליה תושב ירושלים, ואת הקטע האחרון של הפירוש עיצב המדפיס בצורת מנורה.

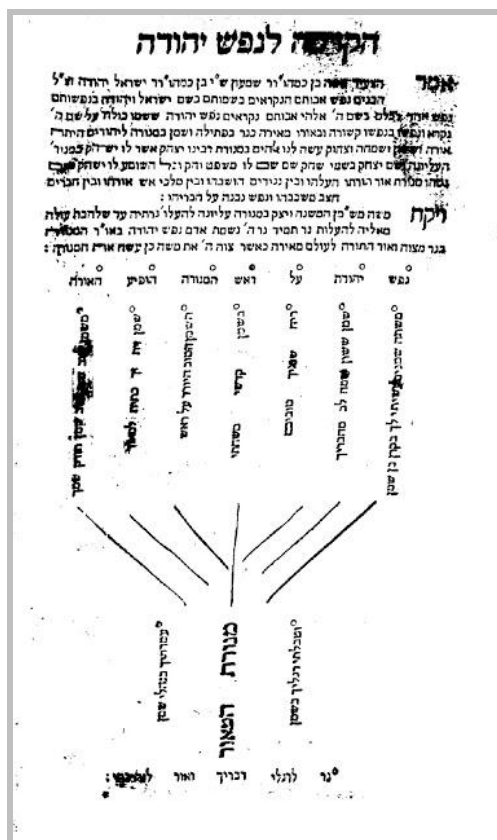
כפי שניתן לראות מה"קולופון" שבצדי המנורה, הסתיימה מלאכת המדפיסים בערב חנוכה, ומסתבר שלכן עיצבו את סיום הספר בצורת מנורה.

והנה מנורה נוספת מבית דפוסו הפרטי של רבי שבתי באס (בעל שפתי חכמים) בדיהרנפורט. נדפסה בפתח מהדורת חומש בשנת תנ"ג. במנורה נמנים שבחי המהדורה:

בהקדמת פירוש "נפש יהודה" לספר מנורת המאור לרבי יצחק אבובב, מופיעה מנורת-טקסט.

להלן חלק מן הצורות שקיבלה מנורה זו, מאז המהדורה הראשונה (אם תרצו, יש כאן הצצה למלאכתם של המדפיסים. כל מדפיס והטכניקה שלו):

אמשטרדם ת"ס-תס"א - מהדורה ראשונה של הפירוש

פירודא תקכ"ג

הקדמה לנפש יהודה

[illegible]

הקדמה לנפש יהודה

[illegible]

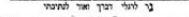
וילנה תרל"ט

2

הספר הנחמד הזה מנחל המאור אשר כל

אשר

על כן הוא מבהיר את עולה שלחבת האסתר

1

נ פ ש   א ח ד   הספר הנחמד

ת

קבריהו :

Source: *Journal of the American Statistical Association*, 96(456), 1039-1052.

1

נוסיף את השער היפה של ספר מנורת המאור, מהדורת אמשטרדם תפ"ב:

ואת השער של מהדורת זולצבאך תק"ן:

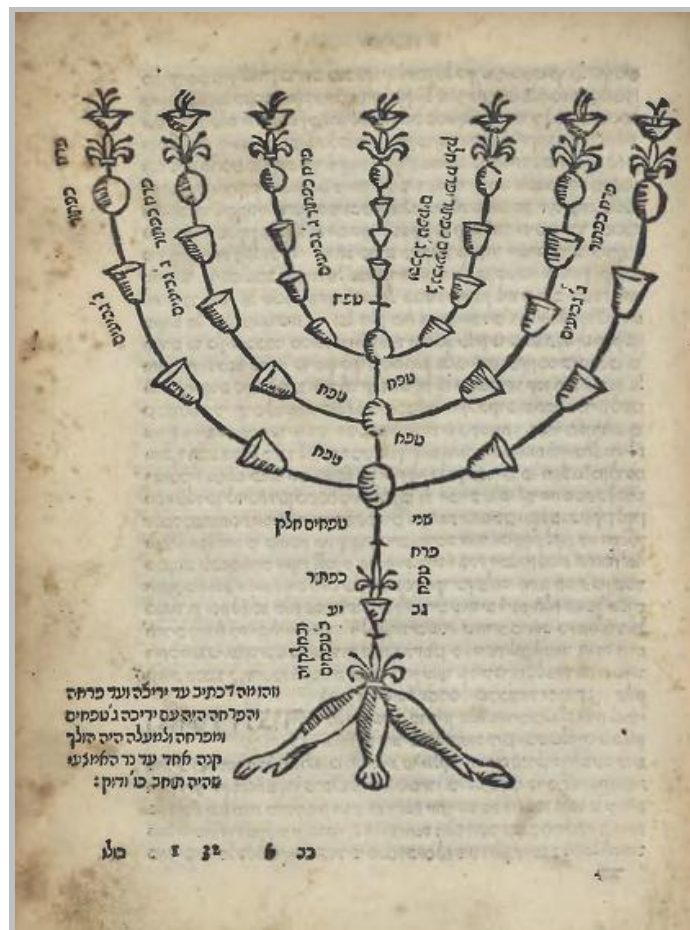

רבים עסקו בשחזור צורתה של מנורת המקדש, על פי הנתונים המובאים בתורה ובספרות חז"ל. מבלי להכנס לפרטי החקירות בעניין הזה, נביא איורי-דפוס המתארים את המנורה.

נתחיל בספר "ביאורים על האשל הגדול רש"י" שנדפס בווצ'ה בשנת ש"ג (1593). ספר זה הוא מעשה זיוף. שכן המדפיסים לקחו חיבור של אלמוני, ובכדי להשביח את מקחם ייחסו אותו לרבי נתן שפירא מהורודנא, רב חשוב מפולין. בזמן הדפסתו, היה חיבורו האמיתי של רבי נתן שפירא על "מזבח הדפוס". בהקדמה לספר "האמיתי", ספר "אמרי שפר", שנדפס לבסוף בקראקא בשנת ש"ו (1596), מגולל בנו של רבי נתן את סיפור התרמית, וכותב כי רבני פולין החרימו את הספר המזויף.

כאמור, לא ברור מי באמת חיבר את הספר. בכל מקרה, יש בו מספר איורים ברמה טכנית גבוהה.

הנה ציור המנורה המובא בפרשת תרומה:

בספר יוסף דעת (פראג, שס"ט 1609), פירוש על רש"י על התורה, מאת רבי יוסף ב"ר יששכר מיקליש (נולד ש"ך בערך, תלמיד המהר"ל מפראג, רבי מרדכי יפה "בעל הלבושים", ורבי שלמה אפרים מלונטשיץ בעל "כלי יקר"), מובאים מספר איורי המחשה נאים, ביניהם איור המנורה הזה:

מחבר הספר הוא רבי משה חפץ, מחכמי איטליה במאה ה-17, שחיבר גם ספר על התורה בשם "מלאכת מחשבת" (ונציה ת"ע). מאחר והזכרנו אותו, נצרף את הפורטרט שלו, שנדפס בראש ספרו האחרון:

רבי משה חפץ בשנת ת"ע, בהיותו בגיל מא"ה [=46]

גם בספרים נוצריים, להבדיל, מופיעים איורי המנורה.

בספר Die alten jüdischen Heiligthümer, Gottesdienste und Gewohnheiten, מאת Johannes Lundius (נדפס בהמבורג, 1704), ישנם תחריטים רבים המתארים את המקדש וכליו. בין היתר, מופיעות שתי המנורות האלה (מצאו את ההבדלים):

כידוע, אחד המקורות המפורסמים לחקר מנורת המקדש הוא "שער טיטוס" ברומא, שעליו תבליט ובו נראים שבויים יהודיים הנושאים את המנורה. ספר נוצרי שעוסק בנושא זה הוא ,Hadriani Relandi De Spoliis Templi Hierosolymitani in Arcu Titiano Romae מאת Hadrianus Relandus (הולנד, 1775). הנה תמונות מספר זה:

שער טיטוס בזמנים קדומים

בתמונה הבאה, המחבר מביא להשוואה שתי מנורות שמופיעות במקורות יהודיים: ספר "ביאורי מהר"ן", וספר "יוסף דעת", שאת איוריהם הבאנו לעיל.

חנוכה שמח ומלא אור, אלי

מסע ביבליוגרפי - מאת אלי שטרן. חלק מהמידע והתמונות באדיבות "קדם" - בית מכירות פומביות בע"מ. © כל הזכויות שמורות ואין להעתיק ללא רשות מפורשת. תגובות, רעיונות והערות מתקבלות בשמחה, וכמובן מצטרפים חדשים לרשימת התפוצה. elishteren@gmail.com

נושקיקוז